

TEMP
PORA

ОЛЬГА ТОКАРЧУК

ПРАВИК ТА ІНШІ ЧАСИ

Переклад з польської
Віктора Дмитрука

Київ Темпора 2023

Видання, з якого зроблено переклад:
Olga Tokarczuk. Prawiek i inne czasy. –
Warszawa: Wyd-wo W.A.B., 1998.

Переклад з польської: Віктор Дмитрук

Редагування: **Богдана Романцова**
Коректура: **Юлія Колеснікова**
Дизайн та верстка: **Ірина Мамаєва**

Ольга Токарчук

Правік та інші часи. – К. : Темпора, 2023. – 304 с.

ISBN 978-617-569-614-9

Правік – це село, розташоване в центрі всесвіту, на межі реальності й міфу, сьогодення і вічності, буденності й чуда. Тут живуть люди, що мають прізвиська Небесні й Божі, Херувими і Серафими. Тут діти народжуються від кохання людей з рослинами, а Богоматір може пильнувати прив'язаного собаку. В центрі оповіді – історія життя трьох поколінь однієї сільської родини впродовж майже цілого XX століття.

Цей роман став важливим кроком польської письменниці Ольги Токарчук на її шляху до Нобелівської премії.

© Olga Tokarczuk 1996
© Віктор Дмитрук, переклад, 2023
© Темпора, 2023

ISBN 978-617-569-614-9

Час Правіку

5

Правік – місце, яке лежить у центрі всесвіту.

Якби швидким кроком пройти Правік з півночі на південь, це зайняло б годину. І так само зі сходу на захід. А якби хтось схотів обійти Правік довкола, повільним кроком, приглядаючись до всього докладно й розважливо, то в нього піде на те цілий день. Від ранку до вечора.

На півночі границею Правіку є дорога з Ташева до Кельців, жвава й небезпечна, бо породжує неспокій мандрівки. Цією границею опікується архангел Рафаїл.

На півдні границю визначає містечко Єшкотля, з костелом, притулком для старих і низькими кам'яничками кругом грязького ринку. Містечко є загрозливим, бо породжує прагнення володіти і бути у володінні. Зі сторони містечка Правік стереже архангел Гавриїл.

З півдня на північ, від Єшкотлі до келецької дороги, веде Гостинець, і Правік лежить по обидва його боки.

Західна границя Правіку – це надрічні вогкі луки, трохи лісу й палац. При палаці є табун коней, кожен кінь коштує стільки, скільки весь Правік. Коні належать дідичу, а луки – парафіяльному ксьондзу. Небезпекою західної границі є впадання у пиху. Цю границю стереже архангел Михаїл.

6 На сході границею Правіку є річка Білянка, яка відмежовує його ґрунти від ґрунтів Ташева. Потім Білянка повертає до млина, а границя біжить далі сама, луками, між кущами вільшини. Небезпекою цієї сторони є глупота, яка породжена прагненням мудрування. Цю границю стереже архангел Урійл.

У центрі Правіку Бог насипав гору, на яку щоліта злітаються хмари хрущів. Тому люди назвали це узвишся Хрущовою Гіркою. Бо ж справа Бога – творити, а справа людей – називати.

Від північного заходу плине на південь ріка Чорна, яка поєднується з Білянкою біля млина. Чорна – глибока й темна. Плине вона лісом, і ліс відбиває у ній своє заросле обличчя. Чорною плине сухе листя, а в її круговертях борються за життя необачні комахи. Чорна терзає коріння дерев, підмиває ліс. Часом на її темній поверхні творяться нуртовища, бо річка вміє бути гнівною і непогамовною. Щороку пізньої весни вилива-

ється вона на ксьондзові луки і там засмагає на сонці. Дає змогу жабам розмножуватися тисячами. Ксьондз змагається з нею ціле літо, і щороку вона ласкаво дозволяє спровадити себе до власного річища наприкінці липня.

Білянка – плитка і жвава. Розливається широким коритом на піску й нічого не приховує. Вона прозора і чистим, піщаним дном відбиває сонце. Нагадує велику блискучу ящірку. Никає між топлями й робить свавільні викрути. Важко передбачити її витівки. Якогось року може зробити острівець зі скупчення вільх, а потім на десятиліття відсунеться далеко від дерев. Білянка плине перелісками, луками й оболонями. Блищить піском і золотом.

7

Біля млина ріки поєднуються. Спершу плінуть поруч, нерішучі, зніяковілі від довгожданої близькості, а потім впадають одна в одну й одна в одній губляться. Ріка, яка випливає з того горни-ла біля млина, вже не є ані Білянкою, ані Чорною, зате є могутньою і без труда обертає млинове колесо, яке меле зерно на хліб.

Правік лежить над обома річками і над тією третьою, яка твориться з їхнього взаємного пожадання. Ріка, витворена поєднанням біля млина Чорної та Білянки, називається Рікою, і плине далі спокійна і повна.

Час Геновефи

Літом чотирнадцятого року приїхали по Міхала верхи двоє царських солдатів у світлих мундирах. Міхал бачив, як вони наближалися зі сторони Єшкотлі. Спекотне повітря доносило їхній сміх. Міхал стояв на порозі дому у своїй вибіленій борошном халамиді й чекав, хоча й знав, чого вони хотітимуть.

– *Вы кто?* – запитали.

– *Меня зовут Михаил Юзефович Небесный,* – відповів Міхал так, як належить відповідати.

– *Ну, есть у нас сюрприз.*

Узяв у них папір і заніс його жінці. Весь день вона плакала й збирала його на війну. Була від плачу такою слабкою, такою важкою, що не могла переступити поріг дому, аби провести чоловіка поглядом до мосту.

Коли опав цвіт з картоплі, а натомість зав'язалися маленькі зелені плоди, Геновефа упевнилася, що вагітна. Вона на пальцях лічила місяці й долічилася до перших сінокосів наприкінці травня. Це повинно було статися саме тоді. Тепер вона бідкалася, що не встигла сказати Міхалу. Може, живіт, що ріс із дня на день, був якимось знаком, що Міхал повернеться, що мусить повернутися. Геновефа сама провадила млин, як це робив Міхал. Пильнувала робітників і видавала розписки селянам, які звозили зерно. Прислухалася до шуму во-

ди, яка рухала млинові жорна, і до гуркоту машин. Боршно осідало на її волосся й віях, тож стаючи ввечері перед дзеркалом, вона бачила в ньому стару жінку. Потім стара жінка роздягалася перед дзеркалом і вивчала живіт. Лягала у ліжко і, попри подушки й вовняні шкарпетки, не могла зігрітися. А оскільки в сон, як і у воду, завжди входять стопами, вона довго не могла заснути. Тож мала багато часу на молитву. Починала вона від «Отче наш», потім «Богородице Діво», а наостанок залишала свою улюблену, сонну молитву до ангела-охоронця. Просила його опікуватися Міхалом, бо, може, на війні треба більш як одного ангела-охоронця. Потім та молитва переходила в образи війни: були вони прості та вбогі, бо Геновефа не знала іншого світу, окрім Правіку, ані інших війн, окрім суботніх п'ятик на ринку, коли п'яні чоловіки виходили від Шльоми. Шарпали тоді один одного за поли чумарок, валилися на землю, качалися в болоті забрьохані, брудні й жалюгідні. Отож Геновефа уявляла собі війну як рукопашний бій серед грязюки, калюж і сміття, бій, у якому все вирішується одразу, за одним замахом. Тому й дивувалася, що війна триває так довго.

Часом, коли вибиралася на закупки до містечка, прислухалася до розмов людей.

– Цар сильніший од німця, – казали.

Або:

– Війна скінчиться на Різдво.

Проте не скінчилася ані на це Різдво, ані на жодне з чотирьох наступних.

Перед самими святами Геновефа вибралася на закупки до Єшкотлі. Коли переходила через міст, побачила дівчину, що йшла вздовж річки. Дівчина була бідно одягнена й боса. Голі її стопи сміливо провалювались у сніг і залишали глибокі дрібні сліди. Геновефа здригнулася й пристала. Подивилася згори на дівчину і знайшла для неї в торбинці копійку. Дівчина підвела погляд, і їхні очі зустрілися. Монета упала в сніг. Дівчина посміхнулася, але не було в тій посмішці ні подяки, ні симпатії. Показалися великі білі зуби, блиснули зелені очі.

– Це для тебе, – сказала Геновефа.

Дівчина присіла й обережно витягла пальцями зі снігу монету, а потім обернулася й мовчки пішла далі.

Єшкотля виглядала так, наче в неї відняли барви. Усе було чорне, біле та сіре. На ринку стояли купки чоловіки. Говорили про війну. Що міста знищені, а добро їхніх жителів валяється на вулицях. Люди втікають від куль. Брат шукає брата. Невідомо, хто гірший: русак чи німець. Німці труять газом, від якого лускають очі. У переднівок буде голод. Війна – це перше лихо, за нею придуть наступні.

Геновефа обійшла купи кінського посліду, який топив сніг перед крамницею Шенберта. На фанері, прибитій до дверей, було написано:

АПТЕКАРСЬКИЙ МАГАЗИН

Шенберт і Ко.

тримає на складі тільки

першосортної якості

Мило пральне

Синьку для білизни

Крохмаль пшоняний і рисовий

Оливу свічки сірники

Порошок від комах

Їй раптом зробилося недобре від слів «порошок від комах». Вона подумала про той газ, який уживають німці й від якого лускають очі. Чи таргани чуються так само, якщо їх посипати порошком Шенберта? Вона мусила кілька разів глибоко вдихнути, щоби її не знудило.

11

– Слухаю вас, – співним голосом проказала молода жінка на останніх місяцях вагітності. Подивилася на живіт Геновефи й усміхнулася.

Геновефа попросила гас, сірники, мило і нову щітку з рисової соломки. Провела пальцем по го-стрій щетині.

– Робитиму порядки на свята. Буду мити підлоги, прати фіранки, чистити печі.

– У нас теж зараз свята. Посвячення Святині. Пані з Правіку, правда? З млина? Я вас знаю.

– Тепер ми вже обидві знаємося. Коли вам час підходить?

– У лютому.

– І у мене в лютому.

Шенбертова почала укладати на ляді бруски сірого мила.

– Чи не думали ви, чому ми, дурні, народжуємо, коли тут війна кругом?

– Мабуть, Бог..

– Бог, Бог.. Це добрий бухгалтер і пильнує рубрики «винен» і «має». Мусить бути баланс. Що втратиться, те народиться... А ви, мабуть, на сина така гарна.

Геновефа взяла кошик.

12

– Дочка мені потрібна, бо чоловік на війні, а з хлопцем без батька важче впоратися.

Шенбертова вийшла з-за ляди й провела Геновефу до дверей.

– Нам взагалі потрібні доньки. Якби усі одразу почали родити дочок, був би спокій на світі.

Обидві розсміялися.

Час ангела Місі

Ангел бачив народження Місі зовсім інакше, ніж повитуха Куцмірка. Ангел взагалі все бачить інакше. Ангели сприймають світ не через фізичні форми, у які той постійно пупкується і які сам же й нищить, а через їхні значення й душу.

Ангел, приписаний Місі Богом, бачив зболене, запале в себе тіло, яке колихалося в бутті, наче

шматка, – це було тіло Геновефи, яка народжувала Місю. А Місю ангел бачив як свіжий, ясний і пустий простір, у якому за мить з'явиться приголомшена, напівпритомна душа. Коли дитина розплющила очі, ангел-охоронець подякував Найвищому. Потім погляд ангела і погляд людини зустрілися вперше, і ангел затремтів, як може тремтіти ангел, котрий не має тіла.

Ангел прийняв Місю на цей світ за плечима повитухи: розчищав їй простір для життя, показував її іншим ангелам і Найвищому, а його безтілесні губи шептали: «Дивіться, дивіться, ось моя душечка». Його переповнювала незвичайна ангельська чулість, любовне співчуття – єдине почуття, яке плекають ангели. Творець-бо не дав їм інстинктів, емоцій чи потреб. Якби вони їх дістали, не були б істотами духовними. Єдиний інстинкт, який мають ангели, – це інстинкт співчуття. Єдине почуття ангелів – нескінченне, важке, наче небесне склепіння, співчуття.

Ангел бачив тепер Куцмірку, яка обмивала дитину теплою водою і сушила її м'якенькою фланеллю. Потім глянув у почервонілі від зусиль очі Геновефи.

Він приглядався до подій, як до плинної води. Вони його не цікавили самі собою, не приваблювали, бо він знав, звідки й куди вони плинуть, знав їхній початок і кінець. Він бачив перебіг подій схожих і несхожих, близьких у часі й віддалених,

які виникають одна з одної і які цілком незалежні. Але це теж не мало для нього значення.

Події для ангелів – це щось на зразок сну чи фільму без початку й кінця. Ангели не вміють долучатися до них, події їм ні до чого. Людина навчається від світу, навчається від подій, навчається знання про світ і про саму себе, відбивається в подіях, окреслює свої межі, можливості, дає собі назву. Ангел нічого не мусить брати ззовні, він усе пізнає через себе самого, усі знання про світ і про себе він має в собі – таким створив його Бог.

14

Ангел не має такого розуму, як людський, він не робить висновків, не судить. Не мислить логічно. Деяким людям ангел видався б дурним. Але ангел від початку носить у собі плід з дерева пізнання, чисті знання, які можна збагатити лише простим передчуттям. Це розум, позбавлений мислення, а разом із ним – помилок і страху, який їх супроводжує, розум без упереджень, які виводяться з хибного сприйняття. Але, як і всі інші речі, створені Богом, ангели є непостійними. Це пояснює, чому ангела Місі так часто не було тоді, коли він був їй потрібен.

Ангел Місі, коли його не було, відвертав погляд від земного світу й дивився на інших ангелів та на інші світи, вищі й нижчі, призначені кожній речі на світі, кожній тварині й рослині. Він бачив величезну драбину буттів, незвичайну будівлю й заховані в ній Вісім Світів і бачив Творця, зай-

нятого творенням. Але помилився б той, хто подумав би, що ангел Місі бачив лице Господа. Ангел бачив більше від людини, але не все.

Вертаючись думками з інших світів, ангел через силу зосереджував увагу на світі Місі, котрий, як і світи інших людей і тварин, був темний і повний страждання, наче мутний, зарослий ряскою став.

Час Колоски

15

Тією босою дівчиною, якій Геновефа дала копійку, була Колоска.

Колоска з'явилася у Правіку в липні чи серпні. Люди дали їй таке ім'я, бо вона збирала на полі колоски, що лишилися по жнивах, і пекла їх собі над вогнем. Потім, восени, крала картоплю, а коли поля в листопаді спустіли, просиджувала у корчмі. Часом хтось поставить їй горілки, часом дістане вона краєць хліба із салом. Люди, однак, не схильні давати щось задарма, особливо у корчмі, тож Колоска почала курвитися. Злегка п'яна й розігріта горілкою вона виходила з чоловіками надвір і віддавалася їм за кільце ковбаси. А оскільки була єдиною молодого і такою приступною жінкою в околиці, чоловіки крутилися біля неї, як пси.

Колоска була велика й тілиста. Було в неї світле волосся й світла шкіра, якої не здолало сонце.

Вона завжди зухвало дивилася просто в обличчя, навіть ксьондзу. Очі мала зелені, і одне з них тікало набік. Чоловіки, які мали Колоску під кущами, завжди потім чулися ніяково. Защіпали штани й верталися у задуху шинку із розчервонілими обличчями. Колоска ніколи не хотіла влягтися по-божому. Казала:

– Чого це я маю під тобою лежати? Я тобі рівня.

Воліла спертися об дерево або об дерев'яну стіну шинку, закидала собі спідницю на спину. Її задниця світила у темряві, як місяць.

16

Ось так Колоска вчилася світу.

Є два види науки. Іззовні і зсередини. Отой перший вважається найкращим чи навіть єдиним. Тож люди і вчаться через далекі подорожі, спостереження, університети, лекції – вчаться завдяки тому, що відбувається поза ними. Людина – істота нерозумна, яка мусить вчитися. Отож і доліплює до себе знання, збирає їх, як бджола, і має щораз більше, використовує їх і переробляє. Але оте всередині, що є «нерозумним» і потребує навчання, не змінюється.

І Колоска вчилася через внутрішнє привласнення зовнішнього.

Знання, якими лиш обростають, нічого в людині не змінюють або змінюють її лише на перший погляд, зовні, один одяг замінюється іншим. Той же, хто вчиться, вбираючи в себе, зазнає постійних змін, оскільки втілює у своїй суті те, чого навчається.

Отож Колоска, приймаючи в себе смердючих, брудних селюхів з Правіку та околиць, робилася ними, бувала п'яною так само, як вони, так само, як вони, була перелякана війною, збуджена так само, як вони. Мало того, приймаючи їх у себе в кущах за корчмою, Колоска приймала в себе їхніх дружин, їхніх дітей, їхні дерев'яні задушливі й смердючі будиночки довкола Хрущової Гірки. Певною мірою приймала в себе все село, і кожен у селі біль, і кожна надію.

Такими були університети Колоски, а її дипломом став зростаючий живіт.

17

Про долю Колоски дізналася дідичка Попельська і наказала привести її до палацу. Подивилася на той великий живіт.

– Тобі з дня на день народжувати. Як ти збираєшся жити? Я навчу тебе шити й готувати. Зможеш навіть працювати у пральні. Хто знає, якщо все добре складеться, зможеш і дитину собі залишити.

Однак, коли дідичка побачила очі й зухвалий погляд дівчини, який сміливо ковзав по картинах, меблях, оббитті, вона завагалася. А коли той погляд ковзнув невинними обличчями її синів і доньки, вона змінила тон.

– Наш обов'язок – допомагати ближнім у потребі. Але ближні повинні хотіти допомоги. Я займаюся саме такою допомогою. Я утримую притулок у Єшкотлі. Туди ти зможеш віддати дитину, там чисто і дуже гарно.

Слово «притулок» привернуло увагу Колоски. Вона поглянула на дідичку. Пані Попельська набрала певності себе.

– Я роздаю одяг і їжу у переднівок. Люди тебе тут не хочуть. Ти вносиш безлад і розгнuzданість звичаїв. Ти поводишся зле. Ти повинна забратися звідси.

– А хіба мені не можна бути, де я хочу?

– Це все моє, це мої землі й ліси.

Колоска показала у широкій посмішці свої білі зуби.

– Усе твоє? Ти, бідна, мала, худя суко...

Лице дідички Попельської застигло.

– Забирайся, – спокійно сказала дідичка.

Колоска обернулася, і тепер було чути, як її боці ноги плескають по паркету.

– Ти, курво, – обізвалася до неї Франьова, прибиральниця в палаці, чий чоловік здурів літом через Колоску, і вдарила її в лице.

Коли Колоска йшла, колишучись, по грубому гравію підїзду, їй услід свистіли теслі з даху. Тоді вона задерла спідницю і показала їм голий зад.

За парком вона пристала і якийсь час роздумувала, куди піти.

По праву руку лежала Єшкотля, по ліву – ліс. Її притягував ліс. Тільки-но увійшла поміж дерева, як відчула, що все пахне інакше: сильніше, виразніше. Ішла вона до покинутого дому на Видимачі, де часом ночувала. Дім був залишком яко-

гось спаленого хутора, що тепер заріс лісом. Її набряклі від ваги й спеки ноги не відчували твердих шишок. Біля річки вона відчула перший розлитий, чужий для тіла біль. Її почала помалу охоплювати паніка. «Помру, я зараз помру, бо немає нікого, хто допоміг би мені», – думала вона, нажахана. Стала посеред Чорної і не хотіла й кроку зробити далі. Холодна вода обмивала їй ноги й низ живота. З води побачила зайця, який одразу сховався під папоротями. Вона заздрила йому. Побачила рибу, яка снувала між корінням дерев. Вона заздрила їй. Побачила ящірку, яка заповзла під камінь. І їй вона теж заздрила. Знову відчула біль, цього разу сильніший, ще більш лячний. «Помру, – подумала вона, – тепер я просто помру. Почну родити, і ніхто мені не допоможе». Вона хотіла лягти в папоротях над річкою, бо потребувала прохолоди і темноти, але всупереч усьому тілу йшла далі. Біль повернувся втретє, і Колоска вже знала, що часу в неї залишилося небагато.

19

Повалений дім на Видимачі складався з чотирьох стін і шматка даху. Всередині лежав щербінь, порослий кропивою. Тхнуло вогкістю. По стінах повзали сліпі слимаки. Колоска рвала великі листки лопухів і вистелювала собі ними лігво. Біль повертався щораз нетерплячішими хвилями. Коли він на якусь мить став нестерпним, Колоска зрозуміла, що повинна зробити щось, аби випхати його з себе, викинути на кропиву

й лопухове листя. Вона зціпила зуби й почала пружитись. «Біль вийде звідти, куди увійшов», – подумала Колоска і впала на землю. Задерла спідницю. Не побачила нічого особливого: стіна живота й стегна. Тіло все ще було туге й замкнене у собі. Колоска намагалась зазирнути в себе звідти, але їй заважав живіт. Тоді тремтячими від болю долонями спробувала намацати те місце, звідки повинна вийти з неї дитина. Пучками пальців вона відчувала набрякле страмовище, шорстке волосся на лоні, але її промежина не відчувала дотику пальців. Колоска торкалася себе, як чогось чужого, як речі.

Біль наростав, і від нього паморочилося в голові. Думки рвалися, наче зотліла тканина. Слова й поняття розпадалися, усотувалися в землю. Спухле від положів тіло забрало всю владу. А оскільки людське тіло живе образами, вони затопили напівпритомний розум Колоски.

Колосці здавалося, що вона родить у костелі, на холодній підлозі, просто перед олтарем. Вона чула заспокійливий плач органів. Потім їй здавалося, що це вона є органом і грає, що в ній міститься безліч звуків і коли вона схоче, то зможе їх усі одразу видобути з себе. Вона відчула себе потужною і всемогутньою. А одразу по тім ту всемогутність знівечила муха, звичайне гудіння великої фіолетової мухи над самим її вухом. Біль вдарив Колоску з новою силою. «Умру, умру», –